

Семки – СМК,
Серхів – СРХ,
Старі Підцаревичі – СтПД,
Старий Чорторийськ – СтЧр,

Тельчі – Тлч, Троянівка – Трн,
Хряськ – Хрс,
Цміни – Цмн,
Чорниж – Чрн.

Статтю подано до редколегії
20.10.2011 р.

УДК 811.133.1' 367, 623'37

В. П. Палій – кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри романо-германської філології Рівненського
державного гуманітарного університету

Семантичне маркування якісних прикметників у простих номінативних сполученнях (на матеріалі французької та української мов)

*Роботу виконано на кафедрі романо-германської
філології РДГУ*

Статтю присвячено зіставному аналізу французьких та українських якісних прикметників, їх багатозначності і способам їх семантичного маркування у сполученнях з різними типами іменників.

Ключові слова: двозначність, референтний план, маркери.

Палій В. П. Семантическое маркирование качественных прилагательных в простых номинативных соединениях (на материале французского и украинского языков). Стаття посвящена сопоставительному анализу французских и украинских качественных прилагательных, их полисемии и способам их семантического обозначения в группах с различными типами существительных.

Ключевые слова: двусмысленность, референтный план, маркеры.

Paliy V. P. Semantic Marking of Qualitative Adjectives in the Simple Nominative Word-Combinations (in French and Ukrainian Languages). The article is devoted to the analysis of the polysemy of qualitative adjectives in French and Ukrainian languages; in particular, the topological types of such polysemy have been investigated.

Key words: ambiguity, reference field, marks.

Постановка наукової проблеми та її значення. Полісемію лексичних одиниць можна кваліфікувати як мовну універсалію, яка ґрунтується на узагальнювально-відображальній здатності мислення й мови. Крім того, існує об'єктивне протиставлення нескінченності реального світу і певного досвіду безмежності людського пізнання та обмеженими ресурсами пам'яті й мислення носіїв певних мов. На думку С. Г. Шафікова, “найбільш складною проблемою порівняльної лінгвістики є проблема вивчення еквівалентних значень та виведення їх загальних ознак (семантичних універсалій)” [3, 44]. Цим і зумовлено **актуальність** цієї розвідки. **Мета** статті – прослідкувати особливості семантичного маркування якісних прикметників у простих номінативних сполученнях (на матеріалі французької та української мов).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. З погляду психології, семантичне поле “Сприйняття” має чітку структуру, яка відображає сам процес фізичного сприйняття. Як стверджує Ю. Д. Апресян, система сприйняття характеризується відносною простотою, достатньо добре організована та дає можливість продемонструвати внутрішній зв'язок між тим або іншим способом концептуалізації дійсності та лексикографічним членом [1, 43].

Розвинута багатозначність засвідчує частоту використання цієї лексеми та її психологічну значущість для носіїв певної мови. Така лексема з розвинутими конотативними й асоціативними зв'язками легко вступає в різні семантичні відношення, стаючи ядром або центром семантичної групи. Наприклад, у прикметника *зелений* кожна семема вступає в синонімічні та антонімічні відношення з іншими лексемами: *зелений* (про колір обличчя) – *блідий, землистий. Хворобливий, сірий / рожевий, здоровий, квітучий; зелений (плід) – недозрілий, неїстівний / спілий, їстівний.*

Очевидною причиною виникнення полісемії є явище кількісної невідповідності між номінативними одиницями мови та позамовними реаліями, які потребують ідентифікації. Така розбіжність реалізується в номінативній діяльності через використання одного й того самого плану вираження слова-знака для поєднання декількох відмінних один від одного планів змісту, тобто значень. Семантична структура слова – це сукупність лексико-семантичних варіантів лексеми, які перебувають між собою в епідигматичних відношеннях значеннєвої деривації. Уперше у науковий обіг вітчизняної лінгвістики термін “лексико-семантичний варіант багатозначного слова” ввів О. І. Смирницький [2, 42]. Лексичне значення варіанта – це складна єдність денотативного і конотативного значень. Лексико-семантичні варіанти слова пов’язані між собою відношеннями семантичної деривації, тому кожен із варіантів може кваліфікуватися як похідний (певною мірою) від іншого варіанта. Системновзаємопов’язані лексико-семантичні варіанти багатозначного слова формують його семантичну структуру.

Так, постає потреба у створенні семантичних маркерів, які ми поділяємо на дві групи: 1. Класифікаційні маркери, обов’язкові для кожного прикметника; 2. Спеціальні маркери для певної категорії прикметників, для описування їх особливих семантичних відносин з іменником. Виникає потреба у створенні словникової бази, яка містила б необхідні дані для зняття семантичної двозначності.

У статті аналізується вибір маркерів, які змогли б чітко визначити ці лінгвістичні явища. Перший етап у конструюванні значень прикметника полягає у визначенні його референтного плану, оскільки прикметник не має референтної самостійності. Наприклад, властивість – *бути холодним (être froid)* не ідентифікується без конкретизації – *холодна кава, холодний чоловік, холодний прийом (un café froid, un homme froid, un accueil froid)*. Цей етап здійснюється прив’язкою прикметника до розряду категорії “Властивість” і, як наслідок, до підгрупи, яка тоді утворюється. Пропонуємо загальну категоризацію якісних прикметників у вигляді п’яти груп категорії “Властивість” залежно від природи об’єкта, який вони характеризують:

I. Властивість матеріальних об’єктів (ВМО) – *твердий, широкий, чорний, вологий, чистий, квадратний – тверде дерево, широкий прохід, чорна скринька, волога трава, чиста кімната, квадратне подвір’я (dur, large, noir, humide, propre, carré – un bois dur, un large passage, un coffre noir, une chambre propre, une cour carrée).*

II. Властивість живих об’єктів (ВЖО) – *молодий, худий, безплідний, хворий – молодий кіт, худа дівчина, безплідний чоловік, хвора троянда (jeune, maigre, stérile, malade – un jeune chat, une fille maigre, un homme stérile, une rose malade).*

III. Властивість людських істот (ВЛІ) – *розумний, веселий, сміливий, лінивий, – розумний учень, весела дитина, сміливий солдат, лінивий музикант (intelligent, joyeux, courageux, paresseux, – un élève intelligent, un bébé joyeux, un soldat courageux, un musicien paresseux).*

IV. Властивість абстрактних понять (ВАП) – *примарний, довгий, інтенсивний/великий, короткий-примарне почуття, довга подорож, велике щастя, коротка зустріч (éphémère, long, intense, bref, - un sentiment éphémère, un long voyage, un bonheur intense, une brève rencontre).*

V. Універсальні прикметники (УП) – тобто ті, які можуть характеризувати ознаки будь-яких об’єктів, незалежно від їх категоріального статусу – *корисний, дивний, страшний – корисний собака, дивна пані, жахливе хвилювання (utile, bizarre, affreux – un chien utile, une dame bizarre, une affreuse inquiétude).*

Далі ми пропонуємо детальнішу класифікацію, поділивши кожен клас категорії “Властивість” на серію сполучень, які виражають однакову властивість об’єкта: наприклад, прикметники з поняттям “смак” (ВМО) – *гіркий, солодкий, солоний, прісний, соковитий, ніжний – (acre, sucré, salé, insipide, fade, succulent, doux); “температура” (ВМО) – свіжий, холодний, гарячий, теплий, пекучий – (frais, froid, chaud, tiède, brûlant); “розум” (ВЛІ) – дурний, тупий, обмежений, дурнуватий, ідіот, розумний (imbécile, abruti, bête, niais, stupide, idiot, intelligent).*

Такі сполучення, об’єднані поняттям характерної ознаки, є найбільш численними серед назв ВЛІ; їх нараховують 57, проти 38 для ВМО і лише 8 для ВЖО.

Кожне значення полісемічного прикметника закодоване в окремій підгрупі. Отже, один і той самий прикметник може належати до декількох типів категорії “Властивість” та до декількох окремих підгруп. Наприклад, прикметник *твердий, жорсткий (dur)* маркується як властивість мате-

ріалу підгрупи “Твердість”, де він функціонує в синтагмі *тверде ліжко* (**un lit dur**) та категорії ВЛІ підгрупи “Суворість” у виразі *суворий викладач* (**un professeur dur**).

Другий етап, переважно лінгвістичного характеру, полягає в ідентифікації прикметника всередині самої підгрупи. Це досягається за допомогою допоміжної шкали, яку запропонував І. Жантій [2, 66], обґрунтованої на принципі “потрійності” (у розміщений між *x* та *z*). Можна запропонувати дещо іншу шкалу, яка містить 11 рівнів на основі антонімічних прикметників, які утворюють певну єдність; наприклад, *зклопотаний – безтурботний* (**soucieux – insouciant**). Інші значення можна утворити на основі прислівникового звороту з додаванням базового прикметника. Наприклад, у сполученні на основі антонімічних прикметників – *недовірливий – довірливий* (**méfiant – confiant**), французький прикметник “**crédule**” відповідає українському значенню *легковірний* (рівень 4); прикметник “**naïf**” – *наївний* співвідноситься з поняттям *надто довірливий* (**trop confiant**), (рівень 5), а *підозріливий* (**soupsonneux**) – поняттю *трохи недовірливий* (**peu confiant**), (рівень 1) і т. д.

У межах нашої статті ми характеризуємо багатозначність прикметників таким чином. Прикметник вважається багатозначним тоді, коли він належить більш ніж до одного сполучення. Ці сполучення можуть належати до однієї категорії “Властивості” або до двох підгруп. У першому випадку ми маємо справу з інтракатегоріальною полісемією, в другому – з полісемією екстракатегоріальною. Коли прикметник набуває різних значень всередині однієї категорії іменників, тобто він опиняється серед декількох сполучень, об’єднаних однією категорією. Наприклад: *гострий* – (**aigu**), ВМО – форма *гострий ніж*; *різкий, пронизливий* – (**aigu**), ВМО – тональність *пронизливий звук*.

Двозначність, яка зумовлена інтракатегоріальною полісемією у французькій мові, вирішується: 1) специфікацією сенсорної модальності, якою і визначаються об’єкти (категорія матеріалів); 2) утворенням додаткових семантичних підгруп (для всіх категорій іменників). Полісемія багатьох прикметників пов’язана з інтрасенсорною транспозицією, тобто з перенесенням одного значення на інше. Наприклад, деякі прикметники, які є базовими для передачі смаку, можуть також передавати різні типи запахів: (ВМО) – *кислий*, (**acide**), *гіркий, гіркуватий*, (**acre**) (на смак); *терпкий, терпкуватий*, (**aigre**) (на смак, на запах).

Ця проблема стосується лише прикметників, які описують якість речовин, оскільки інші об’єкти не можуть вступати в прямі відношення з прикметниками цього типу, наприклад, *в’їдлива* (*жовчна*) *людина*, (**un home amer**) не є гіркою на смак або на запах, *жорсткий викладач*, (**un professeur dur**) не є твердим на дотик. Унаслідок цього, сполучення, які характеризують властивості речовин, класифікуються залежно від сенсорної модальності, з якою вони пов’язані. Наприклад, *терпке яблуко*, (**une pomme amère**), (ВМО) – сенсорна модальність смаку; *терпкий запах*, (**un parfum amer**) (ВМО) – сенсорна модальність запаху. В українській мові багатозначному слову *терпкий* властиві три лексико-семантичні варіанти, поєднані послідовним типом полісемічного зв’язку: 1) “який викликає відчуття стягування в роті” (*терпке вино, терпкий плід*); 2) “перен. який завдає болю, гіркоти; грубий, дошкульний” (*терпкі слова, терпкий голос*); 3) “перен. який не дає насолоди, втіхи; важкий” (*терпкі спогади, терпкі сльози*) [4, X: 97]. Друге похідне значення мотивоване прямим номінативним у сполученні категорії ВЛІ, а третє – другим похідним із загальним семантичним компонентом *неприємний* у сполученні категорії ВАП.

В українській мові є полісемічні прикметники, лексико-семантичні варіанти яких мотивуються номінативним (основним) значенням. Прикметник *синій* має три значення, де друге і третє мотивовані безпосередньо прямим: 1) “який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між голубим і фіолетовим” (*синій олівець, синя тканина, синя фарба*); 2) “який дуже зблід, змарнів або почервонів, набувши відтінку такого кольору” (*синє обличчя, сині руки*); 3) “як складова частина ботанічних, зоологічних та ін.. назв, термінів” (*синій кит, сині волошки*) [4, IX: 182]. Похідне значення “який дуже зблід, змарнів або почервонів” сформувалося в семантичній структурі аналізованого слова внаслідок переосмислення колоративної ознаки і перенесення її на позначення зовнішнього вигляду людини, набуваючи при цьому негативної оцінки. У французькій мові прикметник “**bleu**” *синій* також проходить процес переосмислення, набуваючи негативного забарвлення у фразеологічному номінативному звороті “**un bas bleu**” (*синя панчоха*), де колоративна ознака асоціюється з жінкою, яка не є втіленням жіночності та краси.

Крім того, деякі прикметники мають властивість повністю асоціюватися з сенсорною модальністю, наприклад, *пахучий, смердючий*, (щодо запаху), внаслідок чого співвідноситься з більшою кількістю об'єктів: порівняймо, *океан неприємного запаху (un océan malodorant)* – океан гіркоти (*un océan amer*); такий семантичний опис значення прикметника потребує маркування “тип відносин”.

Розглянемо класичну проблему прикметників, які набувають специфічного значення та потребують введення поняття “субкатегорія об'єктів”: (наприклад, *теплий, тепла куртка, теплий суп (une veste chaude, une soupe chaude)*). Розрізнення двох значень цього прикметника здійснюється, перш за все, утворенням двох різних сполучень, де одне виражає поняття температури (включно із такими прикметниками – *холодний, прохолодний, теплий, гарячий, пекучий (froid, frais, tiède, chaud, brûlant)*, а інше виражає властивість захисту від холоду та містить лише два прикметники – *теплий, холодний, (chaud, froid)*. Так, субкатегорія об'єктів, яка може набутися другого значення цього прикметника має ідентифікуватися його семантичним описом (наприклад, *одяг – -vêtement*).

Якщо прикметник розміщується хоча б удвох сполученнях, кожне з яких належить до різних типів категорії якості, ми спостерігаємо явище екстра – категоріальної полісемії; наприклад: *зелений (килим), un tapis vert* – ВМО – (колір); *зелені (сливи), des prunes vertes* – ВЖО – (стан зрілості). Вирішення проблеми двозначності, спричиненої екстракатегоріальною полісемією, не потребує додаткових спеціальних маркерів для опису таких прикметників.

Усередині номінативної групи існують особливі відношення між іменником та прикметником. Йдеться про прикметники орієнтовані на суб'єкт або на почуття. Основна різниця між цими двома типами полягає в тому, що прикметники, орієнтовані на суб'єкт, мають на меті демонстрацію якості, яка позначена прикметником [5, 127]; тоді як прикметники почуття мають каузативне значення. Наприклад, *вираз сумна книга (un livre triste)*, – це книжка, яка викликає сум у людини, яка її читає, хоча вираз *розумний фільм (un film intelligent)* засвідчує про розумність його автора, а не про освіченість та розум того, хто його дивиться. Оскільки прикметники орієнтовані на суб'єкт завжди описують “особу, в залежності від того, що вона робить” [5, 126], вони не можуть характеризувати всі об'єкти реальності, а лише ті, які передбачають присутність особи, яка до того ж виконує певну дію, тобто існує активний зв'язок між об'єктом та індивідом. Наприклад, у синтагмі *сором'язлива посмішка (un sourire timide)*, сором'язливість є властивістю особи, яка посміхається, а не посмішки.

Висновки. Розглянуті та проаналізовані вище основні аспекти процесу семантичного маркування якісних прикметників французької та української мов можна використати для вивчення особливостей організації та функціонування різних категорій таких прикметників, їх тенденцій до розвитку багатозначності за різними показниками топологічного плану, які характеризують декілька типів мотивації лексико-семантичних варіантів.

Список використаної літератури

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // Избр. тр. – М. : Яз. рус. культуры, 1995. – Т. 2. – 220 с.
2. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 139 с.
3. Шафиков С. Г. Лексическая типология языков / С. Г. Шафиков. – Уфа : РИО БашГУ, 2005. – 164 с.
4. Словник української мови. В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
5. Bouillon P. Polymorphie et sémantique lexicale : le cas des adjectifs / P. Bouillon. – Septentrion : Presses Universitaires, 2001. – 265 p.
6. Gentilhomme Y. Essai d'approche microsystemique. Théorie et pratique / Y. Gentilhomme. – Bern ; Francfort-s-Main ; New York : Peter Lang, 1985. – 278 p.
7. Thomas I. Quels types de données pour la traduction automatique de l'adjectif qualificatif dans les groupes Adj. Nom/Nom Adj. : vers une approche ontologique et contextuelle / I. Thomas. – Besan on : Université de Franche-Comté, 2003. – 205 p.

Статтю подано до редколегії
10.11.2011 р.